KOMISJA
EUROPEJSKA

Bruksela, dnia 14.8.2020 r.
COM(2020) 372 final

SPRAWOZDANIE KOMISJI DLA PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO, RADY, EUROPEJSKIEGO KOMITETU EKONOMICZNO-SPOŁECZNEGO I KOMITETU REGIONÓW

Ocena Znaku Dziedzictwa Europejskiego

{SWD(2020) 161 final}

SPRAWOZDANIE KOMISJI DLA PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO, RADY, EUROPEJSKIEGO KOMITETU EKONOMICZNO-SPOŁECZNEGO I KOMITETU REGIONÓW

Ocena Znaku Dziedzictwa Europejskiego

Znak Dziedzictwa Europejskiego to działanie Unii Europejskiej[1], którego celem jest wzmocnienie wśród obywateli Unii, szczególnie wśród osób młodych, poczucia przynależności do Unii opartego na wspólnych wartościach oraz elementach europejskiej historii i dziedzictwa kulturowego, a także na uznaniu walorów różnorodności krajowej i regionalnej. Działanie to dotyczy wspólnej historii europejskiej i wspólnych wartości oraz przyczynia się do pogłębienia dialogu międzykulturowego; mniejszy nacisk kładzie się na konserwację obiektów. W działaniu tym uczestniczą wszystkie państwa członkowskie, z wyjątkiem Irlandii i Szwecji[2].

Dotychczas Komisja przyznała Znak Dziedzictwa Europejskiego czterdziestu ośmiu obiektom ze względu na ich wartość symboliczną, rolę, jaką odegrały w historii Europy, oraz działania, jakie oferują w celu **zbliżenia Unii Europejskiej i jej obywateli**. Do celów przedmiotowego działania „obiekty" oznaczają zabytki, miejsca naturalne, obiekty podwodne, archeologiczne, przemysłowe lub miejskie, krajobrazy kulturowe, miejsca pamięci, dobra i obiekty kultury i dziedzictwo niematerialne związane z danym miejscem, w tym dziedzictwo współczesne. Znak Dziedzictwa Europejskiego nie wiąże się z żadną nagrodą pieniężną.

Komisja wprowadza w życie Znak Dziedzictwa Europejskiego przy wsparciu europejskiego panelu niezależnych ekspertów odpowiedzialnych za przeprowadzanie procedur selekcji i monitorowania na szczeblu Unii.

Niniejsze sprawozdanie **oceniające** Znaku Dziedzictwa Europejskiego przedkłada się zgodnie z art. 18 decyzji nr 1194/2011/UE[3] oraz towarzyszy mu dokument roboczy służb Komisji (SWD), który zawiera wszystkie dane potwierdzające. Sprawozdanie opracowano na podstawie 102 odpowiedzi otrzymanych od wszystkich zainteresowanych stron w ramach otwartych konsultacji publicznych. Ocenę postępów we wprowadzaniu działania w życie podczas pierwszych **sześciu lat jego istnienia w latach 2011–2017** przeprowadzono w celu dalszego rozwoju działania, aby można było wykorzystać jego cały potencjał i osiągnąć ważny jakościowo postęp. Ocena obejmuje pięć kryteriów: istotność, spójność, efektywność, skuteczność i europejską wartość dodaną, zgodnie z wytycznymi Komisji dotyczącymi lepszego stanowienia prawa[4].

Ogólnie rzecz biorąc, z oceny wynika, że **działanie na rzecz Znaku Dziedzictwa Europejskiego nadal odpowiada obecnym potrzebom UE** i jest zgodne z Nowym

[1] Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1194/2011/UE z dnia 16 listopada 2011 r. ustanawiająca działanie Unii Europejskiej na rzecz Znaku Dziedzictwa Europejskiego, Dz.U. L 303 z 22.11.2011, s. 1.

[2] W czasie przeprowadzania oceny Zjednoczone Królestwo było państwem członkowskim, ale nie uczestniczyło w działaniu na rzecz Znaku Dziedzictwa Europejskiego.

[3] Dz.U. L 303 z 22.11.2011, s. 1.

[4] https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/planning-and-proposing-law/better-regulation-why-and-how/better-regulation-guidelines-and-toolbox_pl

europejskim programem na rzecz kultury[5] oraz zwiększa zainteresowanie kulturą i dziedzictwem kulturowym wśród obywateli Unii, o czym świadczy wysoki poziom uczestnictwa w Europejskim Roku Dziedzictwa Kulturowego w 2018 r. Wnioski z niniejszej oceny, przedstawione szczegółowo w dokumencie roboczym służb Komisji (SWD), wskazują, że należy nadal rozwijać działanie, ale jego zakres geograficzny nie powinien wykraczać poza UE, dopóki nie będzie ono bardziej ugruntowane na jej obszarze.

1. Istotność

Z wniosków niniejszej oceny wynika, że Znak Dziedzictwa Europejskiego jest **istotny dla zwiększania zainteresowania kulturą i dziedzictwem kulturowym** wśród obywateli Unii. Umożliwianie wymiany doświadczeń i najlepszych praktyk w całej Unii ma duże znaczenie z perspektywy potrzeby europejskiej współpracy w dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego. Jest to najbardziej obiecujący sposób zapewniania profesjonalnego zrozumienia i rozwoju profesjonalnych praktyk oraz zacieśniania kontaktów partnerskich w Europie. W pierwszych latach wprowadzania działania w życie **potencjał ten nie został jednak jeszcze wykorzystany** i nie wszystkie państwa członkowskie są w nie zaangażowane.

- Komisja będzie kontynuowała rozwijanie działania i zwiększy starania, aby zaangażować w nie wszystkie państwa członkowskie.

2. Spójność

Z oceny wynika, że Znak Dziedzictwa Europejskiego jest **wyróżniającą się inicjatywą w UE.** W ramach Znaku Dziedzictwa Europejskiego mniejszy nacisk kładzie się na konserwację obiektów, koncentrując się w większym stopniu na podnoszeniu świadomości europejskiej historii i kultury wśród obywateli Unii. Z oceny wynika również, że pod względem celów Znak Dziedzictwa Europejskiego wykazuje więcej podobieństw do innych inicjatyw i programów UE w dziedzinie kultury niż do programów UNESCO. Stwierdzono jednak pewne ryzyko pokrywania się Znaku Dziedzictwa Europejskiego z Europejskimi Szlakami Kulturowymi.

Z uwagi na **przekrojowy charakter dziedzictwa kulturowego** Znak Dziedzictwa Europejskiego stwarza pewne możliwości synergii z obszarami polityki społecznej, gospodarczej i międzynarodowej. Mogłyby one powstać w wyniku bardziej aktywnej współpracy politycznej w ramach Nowego europejskiego programu na rzecz kultury oraz europejskich ram działania w zakresie dziedzictwa kulturowego[6]. Można również osiągnąć pewne synergie między Znakiem Dziedzictwa Europejskiego a programami unijnymi w dziedzinie kształcenia i szkolenia, takimi jak program Erasmus+.

- Komisja będzie nadal koncentrować się na europejskim wymiarze obiektów europejskiego dziedzictwa kulturowego w historii i kulturze Europy lub wykorzystywaniu Unii jako szczególnego elementu przedmiotowego działania oraz gwaranta jego rozwoju i osiągania jego celów.
- Komisja będzie dążyła do wykorzystania stwierdzonych spójności i synergii między Znakiem Dziedzictwa Europejskiego i innymi działaniami UE w dziedzinie kultury,

[5] Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „Nowy europejski program na rzecz kultury", COM(2018) 267 final, 22.5.2018 r.

[6] Europejskie ramy działania w zakresie dziedzictwa kulturowego, SWD(2018) 491 final, 5.12.2018 r.

kształcenia i obywatelstwa (np. program Europa dla Obywateli, program Erasmus+, DiscoverEU, Europejska Stolica Kultury itp.).

3. Efektywność i zarządzanie

Do przyznania Znaku Dziedzictwa Europejskiego kwalifikują się **bardzo różne obiekty**, zarówno materialne, jak i niematerialne, pojedyncze i kompleksy, krajowe i międzynarodowe. W ocenie uznano, że jest to **korzystne z punktu widzenia atrakcyjności znaku i łączenia różnych potencjalnych obiektów** oraz że odróżnia to przedmiotowe działanie od innych inicjatyw w dziedzinie dziedzictwa kulturowego. Wprowadzenie **wspólnych kryteriów wyboru** było jedną z kluczowych zmian dokonanych w 2011 r., kiedy to znak dziedzictwa europejskiego przekształcono z inicjatywy międzyrządowej w działanie na szczeblu UE. Wspólne kryteria wyboru zapewniają adekwatność obiektów do celów Znaku Dziedzictwa Europejskiego, ponieważ w odniesieniu do oznaczonych nim **obiektów określa się jasno ich europejski wymiar** oraz podejmuje się zobowiązanie do realizacji zadań służących osiągnięciu celów przedmiotowego działania. Ponadto wspólne kryteria wyboru przyczyniły się do ukształtowania tożsamości działania.

W ocenie podkreślono, że w porównaniu z innymi programami lub inicjatywami w dziedzinie dziedzictwa kulturowego kryterium **europejskiego wymiaru jest specyficzną cechą tego działania** i głównym faktycznym kryterium przyznawania Znaku Dziedzictwa Europejskiego. W ocenie stwierdzono jednak, że **tworzenie europejskiej narracji jest trudne** w przypadku znacznej części obiektów kandydujących.

- Komisja będzie starała się wspierać obiekty, którym potencjalnie może zostać przyznany Znak Dziedzictwa Europejskiego, a także obiekty opatrzone już tym znakiem w opracowywaniu europejskiej narracji, aby mogły spełnić i kontynuować spełnianie kryterium europejskiego wymiaru.

W ocenie wykazano, że chociaż **potencjał w zakresie współpracy i tworzenia sieci tematycznych** jest wpisany w kategorie kwalifikowalności, nie został on jeszcze w pełni wykorzystany. Większość obiektów, którym w latach 2013–2017 przyznano znak, to obiekty pojedyncze – głównie zabytkowe budynki, dziedzictwo dokumentalne i architektoniczne oraz miejsca pamięci. Do 2018 r. znak przyznano tylko jednemu międzynarodowemu i jednemu krajowemu obiektowi tematycznemu.

- Komisja zintensyfikuje działania mające na celu promowanie współpracy między państwami członkowskimi i wspólnego tworzenia przez nie sieci tematycznych, aby przyznać znak większej liczbie międzynarodowych i krajowych obiektów tematycznych.

W ocenie skutków działania założono, że **dwuetapowa procedura selekcji**, tj. najpierw wstępna selekcja na szczeblu krajowym, a następnie selekcja na szczeblu Unii, zapewni sprawiedliwe rozmieszczenie geograficzne znaku w UE. Z oceny wynika, że rozmieszczenie geograficzne obiektów opatrzonych Znakiem Dziedzictwa Europejskiego po pierwszych latach od wprowadzenia działania w życie jest nadal nierównomierne oraz że więcej obiektów opatrzonych tym znakiem znajduje się w większych państwach.

- Komisja będzie zachęcała wszystkie państwa członkowskie do uczestnictwa w działaniu i będzie promowała wnioski z uczestniczących państw członkowskich, w których nie ma oznaczonych obiektów.

Selekcja obiektów do przyznania znaku składa się z dwóch etapów: wstępna selekcja maksymalnie dwóch obiektów na szczeblu krajowym co dwa lata; następnie selekcja obiektów przez panel europejski, za który odpowiada Komisja. W ocenie stwierdzono, że dwuetapowy proces selekcji może być nieskuteczny, ponieważ oceniane są wszystkie wnioski, nawet te odnoszące się do obiektów, w przypadku których we wniosku nie wykazano w sposób jednoznaczny symbolicznej wartości europejskiej. Ponieważ każde uczestniczące państwo członkowskie ustanawia własne procedury i własny harmonogram wstępnej selekcji obiektów zgodnie z zasadą pomocniczości, stwarza to odmienne możliwości uczestnictwa obiektów dziedzictwa kulturowego w przedmiotowym działaniu.

Selekcja obiektów na potrzeby działania na szczeblu europejskim przy wsparciu panelu europejskiego odbywa się w sposób prawidłowy. Oceniający zidentyfikowali jeden obszar, w którym istnieje możliwość zwiększenia efektywności oceny. Obiektowi można przyznać znak tylko wtedy, gdy wniosek spełnia wszystkie trzy kryteria. Mimo że trzy czwarte obiektów, których nie wybrano, nie spełniało kryterium wymiaru europejskiego, w związku z czym nie można było im przyznać znaku, panel europejski ocenił dotyczące ich wnioski w odniesieniu do pozostałych dwóch kryteriów, mianowicie proponowanego projektu i zdolności operacyjnej.

Panel przekazuje swoje decyzje w sprawie selekcji obiektom kandydującym za pośrednictwem ich krajowych koordynatorów, a także przekazuje Komisji do publikacji sprawozdanie dotyczące wstępnie wybranych obiektów. Dla obiektów, które wybrano, ta wiadomość i informacja zwrotna są wystarczające, natomiast w przypadku obiektów niewybranych preferowane byłoby bardziej zindywidualizowane i szczegółowe objaśnienie. W przypadku obiektów kandydujących, których nie wybrano do przyznania znaku w procedurze selekcji na szczeblu Unii, w kolejnych latach można składać nowe wnioski do wstępnej selekcji na szczeblu krajowym.

- W odniesieniu do przyszłych procedur selekcji Komisja rozważy sposoby zwiększenia skuteczności procesu selekcji oraz możliwości uczestnictwa w działaniu na rzecz obiektów dziedzictwa kulturowego, mianowicie poprzez lepsze informowanie.
- Komisja zbada możliwe sposoby usprawnienia procesów selekcji i oceny oraz zapewnienia bardziej szczegółowych informacji zwrotnych na temat wyników procedury selekcji. Panel europejski będzie kontynuował ocenę wszystkich kryteriów przyznania znaku, aby ocena opierała się na wszystkich informacjach zawartych we wniosku.

W ocenie kwestionuje się efektywność limitów krajowych, tj. wybór maksymalnie jednego obiektu na państwo członkowskie w każdym roku selekcji. Chociaż limity te mogły być przydatne na początkowych etapach działania jako sposób kontroli liczby obiektów opatrzonych Znakiem Dziedzictwa Europejskiego, prawdopodobnie staną się one przeszkodą dla dalszego rozwoju działania.

- Jeżeli decyzja nr 1194/2011/UE (podstawa prawna) zostałaby poddana przeglądowi, Komisja rozważyłaby – konsultując się z państwami członkowskimi – możliwości zniesienia krajowego limitu wynoszącego jeden obiekt na państwo członkowskie.

Z oceny wynika, że zarządzający obiektami i panel europejski zaangażowani w ten projekt pozytywnie ocenili **pierwsze (2016 r.) monitorowanie obiektów, którym przyznano znak**, mające na celu zapewnienie, aby obiekty te nadal spełniały kryteria i aby realizowały plany projektu i prac przedstawione we wniosku. Większość zarządzających obiektami doceniła

możliwość podsumowania swoich osiągnięć i ulepszeń wprowadzonych w obiektach. Jak wynika z analizy, połowa wszystkich zaleceń wydanych przez panel europejski w procesie selekcji do czasu przeprowadzenia monitorowania została w całości lub częściowo wdrożona. Monitorowanie w obecnej formie pełni jednak raczej funkcję oceny wyników niż monitorowania w ścisłym tego znaczeniu. Oznacza to, że istnieje potrzeba określenia jasnych ram monitorowania ze wspólnymi wskaźnikami dla państw członkowskich w celu zapewnienia spójnego podejścia do procedury monitorowania.

- Komisja będzie kontynuowała ocenę i udoskonalanie procedury monitorowania do celów monitorowania w przyszłości.

Z oceny wynika, że **informowanie społeczeństwa o Znaku Dziedzictwa Europejskiego** jest umiarkowane. Nie we wszystkich obiektach wykorzystano materiały dotyczące widoczności i tworzenia marki opracowane przez Komisję. Ponadto komunikacja między podmiotami zaangażowanymi we wprowadzanie w życie działania na rzecz Znaku Dziedzictwa Europejskiego, a mianowicie Komisją, koordynatorami krajowymi i zarządzającymi obiektami, wymaga poprawy. Rozpoczyna się tworzenie sieci między obiektami i w ramach przedmiotowego działania istnieje duże zapotrzebowanie na bardziej intensywną komunikację.

- Komisja zintensyfikuje działania komunikacyjne dotyczące działania europejskiego i będzie promowała współpracę między państwami członkowskimi i wspólne tworzenie przez nie tematycznych sieci obiektów.
- W ramach obecnego programu Kreatywna Europa[7] na lata 2019 i 2020 przeznaczono środki na projektowanie działań związanych z tworzeniem sieci i rozwijaniem zdolności obiektów opatrzonych Znakiem Dziedzictwa Europejskiego i zarządzanie tymi działaniami.

4. Skuteczność

Z oceny wynika, że od czasu uruchomienia działania na rzecz Znaku Dziedzictwa Europejskiego poczyniono **postępy w dążeniu do osiągnięcia jego dwóch ogólnych celów**, a mianowicie wzmocnienia poczucia przynależności europejskich obywateli do Unii oraz pogłębienia dialogu międzykulturowego. Większość uczestników otwartych konsultacji publicznych, którzy odwiedzili obiekty opatrzone Znakiem Dziedzictwa Europejskiego, przyznaje, że wizyta ta wzmocniła ich poczucie przynależności do Europy. Jeżeli chodzi o pogłębianie dialogu międzykulturowego, główną przeszkodą w poczynieniu postępów w dążeniu do osiągnięcia tego celu jest ograniczone zrozumienie dialogu międzykulturowego przez zarządzających obiektami oraz ograniczona komunikacja wielojęzyczna.

- Komisja zbada sposoby poprawy zrozumienia przez zarządzających obiektami dialogu międzykulturowego i ich zaangażowania na rzecz jego pogłębienia, aby przyczynić się w większym stopniu do osiągnięcia ogólnych celów działania.

Podczas oceny zauważono postępy poczynione od czasu rozpoczęcia działania w zakresie podkreślania europejskiego wymiaru i symbolicznej wartości obiektów oraz w zakresie zwiększania widoczności i atrakcyjności obiektów w skali europejskiej. Mimo tego tworzenie

[7] Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1295/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające program „Kreatywna Europa” (2014–2020), Dz.U. L 347 z 20.12.2013, s. 221).

europejskiej narracji nadal jest wyzwaniem w przypadku niektórych obiektów, a określenie wspólnej tematyki wciąż jest trudnością w całej sieci Znaku Dziedzictwa Europejskiego.

W ocenie stwierdzono również, że poczyniono postępy w zwiększaniu wiedzy obywateli Unii w zakresie historii Europy i powstawania Unii, a także ich wspólnego, a jednocześnie różnorodnego dziedzictwa kulturowego. Uczestnicy otwartych konsultacji publicznych stwierdzili, że odwiedzenie obiektu opatrzonego Znakiem Dziedzictwa Europejskiego, osobiście lub online, zwiększyło ich wiedzę na temat historii i kultury europejskiej oraz powstawania Europy i jej integracji.

Z oceny wynika, że w przypadku większości obiektów poprawiono i zwiększono dostępność dla odwiedzających, w tym dostęp wirtualny w językach obcych. Chociaż znak z powodzeniem wprowadzono do działań komunikacyjnych i edukacyjnych w obiektach, nadal istnieje **potrzeba opracowania dalszych działań edukacyjnych** dotyczących wspólnego dziedzictwa kulturowego. W przypadku wielu obiektów wyzwaniem jest wciąż dotarcie do lokalnych odbiorców w celu nawiązania współpracy ze społecznościami lokalnymi. Dotychczas poczyniono niewielkie postępy w zakresie wspierania synergii między dziedzictwem kulturowym a współczesną twórczością i kreatywnością. Ponadto nie stwierdzono żadnych dowodów na to, że Znak Dziedzictwa Europejskiego przyczynia się do gospodarczego i zrównoważonego rozwoju regionów, w szczególności poprzez turystykę kulturalną, chociaż w przypadku jednej trzeciej obiektów uzyskano informacje, że współpracują one z lokalnymi społecznościami i przedsiębiorstwami.

Z oceny wynika, że w połowie wszystkich obiektów realizuje się działania wspólnie z obiektami opatrzonymi Znakiem Dziedzictwa Europejskiego w innych państwach członkowskich, np. wystawy, konferencje, wykłady, koncerty, warsztaty i wydarzenia promocyjne. W przypadku niektórych obiektów preferowana jest współpraca z obiektami nieopatrzonymi Znakiem Dziedzictwa Europejskiego zajmującymi się podobną tematyką, a w przypadku połowy obiektów opatrzonych tym znakiem wyrażono chęć zacieśnienia współpracy w ramach działania. Wykorzystanie sieci Znaku Dziedzictwa Europejskiego jako struktury współpracy jest życzeniem, o którym wyraźnie wspomniały zainteresowane strony.

Obiekty opatrzone Znakiem Dziedzictwa Europejskiego **dzięki oznaczeniu zyskały szereg korzyści**, w tym zwiększenie lokalnego wsparcia i wymiaru europejskiego; większe zainteresowanie mediów; ściślejszą integrację z Europą; a także większą widoczność i liczbę odwiedzających. Z drugiej strony, uzyskanie przez obiekt Znaku Dziedzictwa Europejskiego jest również wymagające pod względem zasobów ludzkich i finansowych potrzebnych do realizacji projektów takich obiektów.

- Komisja rozpoczęła działania mające na celu wsparcie budowania zdolności obiektów opatrzonych Znakiem Dziedzictwa Europejskiego do działania na szczeblu międzynarodowym oraz do osiągnięcia celu Znaku Dziedzictwa Europejskiego i trwałości jego wyników, np. poprzez działania szkoleniowe i mobilność pracowników pomiędzy obiektami.

5. Europejska wartość dodana

W porównaniu z poprzednim działaniem międzyrządowym wartość dodana wynikająca z tego, że to działanie funkcjonuje na szczeblu europejskim, polega przede wszystkim na podkreśleniu europejskiego wymiaru obiektów opatrzonych znakiem dziedzictwa europejskiego. Obiekty mogą być źródłem namacalnych treści, które reprezentują abstrakcyjne pojęcia, takie jak europejskie wartości i europejska tożsamość. Ponadto obiekty

opatrzone Znakiem Dziedzictwa Europejskiego mogą łączyć europejskie narracje z lokalnymi obiektami i obywatelami. Jak dotąd nie zaobserwowano żadnej konkretnej europejskiej wartości dodanej w zakresie pogłębiania dialogu międzykulturowego. Może to wynikać z cech charakterystycznych obiektów dziedzictwa, w których rzadko kładzie się nacisk na działania o dużym potencjale wspierania dialogu międzykulturowego, jak ma to miejsce w dziedzinie kultury społecznej, sztuk widowiskowych, sfer miejskich itp.

Zaangażowanie UE doprowadziło do ustanowienia wspólnych kryteriów wyboru, jak również procedur selekcji i monitorowania na szczeblu europejskim. Osiągnięcia te można określić jako istotną wartość dodaną w porównaniu z wcześniejszą inicjatywą międzyrządową. W obiektach opatrzonych Znakiem Dziedzictwa Europejskiego docenia się europejską wartość dodaną przedmiotowego działania wynikającą z możliwości dzielenia się swoimi doświadczeniami i najlepszymi praktykami, uczenia się od siebie nawzajem oraz tworzenia narracji na wspólne europejskie tematy.

Z oceny wynika, że europejska wartość dodana działania może być ograniczona z uwagi na zbyt wąski zakres (tj. koncentrowanie się na obiektach). Zakończenie działania byłoby jednak przedwczesne i mogłoby być negatywnym sygnałem dla obywateli, a w szczególności dla zainteresowanych stron związanych z obiektami i sektorem dziedzictwa kulturowego. Mogłyby przez to ucierpieć działania podjęte w obiektach opatrzonych Znakiem Dziedzictwa Europejskiego mające na celu podkreślenie ich europejskiego wymiaru oraz podnoszenie świadomości wśród obywateli.

- Komisja rozważy dodatkowe sposoby rozszerzenia zakresu działania, w szczególności poprzez tworzenie i prezentowanie europejskich narracji obiektów; poprawę współpracy i tworzenia sieci tematycznych między obiektami opatrzonymi Znakiem Dziedzictwa Europejskiego; oraz wspieranie budowania ich zdolności.